

KÜÇÜK ASYA'YA ÖZGÜ BİR TANRIÇA: HEKATE

Şehrazat KARAGÖZ*

Hekate tek başına bir olayı ya da özellikleri olan, belirgin ve sabit şekilde bir yere bağlı tanrıça değildir. Evrenin yaradılışında ve düzenindeki tüm insani - bir başka deyişle olumlu ya da olumsuz- duygularla yoğrulmuş birçok kavramları kendisinde toplayan bir tanrıçadır. Hekate'ye her yerde ve her şeyde rastlanır. Küçük Asya Uygarlıklarında değişik tiplerde, kavramlarda ve birçok Anadolu tanrıları ile ilişkili olarak Hekate vardır. Gerçek bir 'synkretizm' olayı bu tanrıçanın çeşitli görüntülerinde izlenebilir. Neolitik Çağların keramikli evrelerinde (İ.Ö. 7000 sonları-6000 başları) başlayan dinsel inançların olgusu ile her şeyin egemeni, yaratıcı büyük güç, ana tanrıçanın¹ uzun zaman boyunca oluşan değişik bir görüntüsüdür. Tanrıça'ya ilişkin monografik temel yayınların² dışında bu araştırmada, bilinen Hekate figürleri yanında, bazı yeni arkeolojik buluntularla tanrıçanın farklı görüntüleri didaktik şekilde irdelenmektedir.

I – DOĞUŞU VE KİMLİĞİ

Batı Edebiyatının temel taşlarından olan Homeros ve tarihin babası Herodotos'da bahsi bulunmaz. Batı Anadolu 'daki Kyme (Nanurtkale) kenti'nden olan Hesiodos, ünlü eseri Theogonia'da Hekate'yi anlatır³. Doğuşu ile ilgili dizelerde en eski tanrı soylulardan olduğu anlaşılmaktadır. Mitolojik kimliğine göre Hekate, güneş soylulardan olup, Titanlar kuşağındandır. Hesiodos'un dizelerinde de annesi Asterie, babası Titan Perses olarak geçer⁴;

* Dr. Şehrazat Karagöz. İstanbul Arkeoloji Müzeleri. Ne yazık ki, arkeoloji eğitimimin sadece ilk yıllarında, öğrencisi olma şansını yakalayabildiğim, hocaların hocası Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel'i, ölümsüzlüğe ulaşmasının 25. yılı anısına, bu satırlarda saygı ile anıyorum. O, eserleriyle daima aramızdadır.

1 İstanbul 1993, s.19 vdd. [Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Sergi Kataloğu; bu sergi çalışmasında ilk kez, Anadolu Kadınının 9000 Yıllık Tarihi öyküsünde ilk bölüm olan Prehistorik Çağlar E. Uzunoğlu ile ekibi (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) tarafından hazırlanmış ve en eski ana tanrıça figürinleri toplu olarak belgelenmiştir.]

2 Roscher , ML I (1885-1910) ; LIMC VI/1(1992) 985-1018 ; RE VII 2769-2782 ; T. Krause, Hekate (1960)

3 Hesiodos, Eseri ve Kaynakları (Çev. S. Eyüboğlu -A. Erhat) Ankara, 1977.

4 Apollonios Rhodios, Die Argonauten 3, 1035-1041 ve 1207-1224.

Doğuştan yumuşak yürekli Leto (404)
Olympos'ta tatlılığı ile ün salan
İnsanlara da tanrılara da yüreği açık Leto
Adı güzel Asterie'yi getirdi dünyaya
Ki Perses götürdü birgün sarayına
Ve sevgili eşi oldu onun
Ve Astarte Hekate'yi doğurdu; (410)

Anadolu'da en eski yazılı Hekate kültüne, Miletos-Apollon Delphinion'daki yuvarlak altarda rastlanır⁵. Arkaik Döneme tarihlenen ve 'Bustrefedon' olarak yazılan yazı tam okunmamaktadır. Buradaki Hekate kültürünün İ.Ö.78/77 yıllarına kadar devam ettiği daha geç devirlerden kalan yazıtlardan anlaşılmaktadır. Apollon ile birlikte Didyma'da da Temenos'un anıtsal kutsal girişinin koruyucusu olarak *Phosphoros* (parlak ve sürpriz ışık taşıyan) niteliği ile saygı görmüştür. Etimolojik araştırmalara göre⁶, kelime olarak Hekate Grekçe'ye uymaktadır. Küçük Asya'nın Karia Bölgesine özgü yerli dilinden geldiği bildirilir.

II - SİMGELER İLE HEKATE

Mitolojide kimlik olarak gecenin, karanlıkların kızıdır. Bu nedenle ay ile ilgili tanrıçalarla ilişkilidir. En başta mehtap ile ilişkili tanrıçalardan Artemis ile Selene'nin farklı bir niteliği olarak, gökteki ayın hilal-yarımay-dolunay zamanlarında geceleri görünür. Grek Sanatının Klasik Dönemi çizgilerini yansıtan Thasos (Taşöz) Adasında bulunmuş mezar stelinde Tanrıça Hekate simgesel olarak görülmektedir (Res. 1). Symposium sahnesinde, ortada klineye uzanmış erkek, elinde phiale, sağda arkalıklı bir iskemlede oturan elinde yün eğiren kadın, solda ise içinde muhtemelen şarap bulunan ayaklı dinos ile elinde oinochoe bulunan genç hizmetkar ya da saki işlenmiştir. Klinenin yanında yiyecek sehпасı ve önünde köpek bulunur. Gökte ise henüz yarım oluşmamış ay, mezar kültürüne ait olayı belirtmektedir ki, burada Tanrıça Hekate onuruna yapılan bir sunu betimlenmiş olmalıdır. Stel üzerinde yazıt bulunmaz. Ayın belirli zamanlarında Hekate için sunu yapılması dolayısıyla bu kabartmada hilale yakın ay deseni ve Hekate'nin kutsal hayvanı olan köpek figürü, tanrıçaya özgü mezar kültürüne ilişkin kutsamayı göstermiş olmalıdır. Pausanias (3, 14, 6) Batı Anadolu'nun İon kentlerinden Kolofon'da, Hekate için siyah yavru köpek kurban edildiğini bildirir. Bu gelenek, büyük olasılıkla köpeğin insanlık tarihinde Önasya'da (El Natuf Kültürü) evcilleştirilen ilk hayvan olmasına bağlanmaktadır. Hekate'nin bir di-

⁵ Krause, a.g.e., s. 11.

⁶ Krause, a.g.e. s. 16.

ğer niteliği ölenlerin ruhlarını yeraltına yani Hades'e götürmektir. Thrakia'da başta Thasos olmak üzere, Abdera ve Samothrake gibi yerlerde İ.Ö.5.yüzyıldan itibaren Hekate kültürünün olduğu bilinmektedir⁷.

Karanlıkların gizeminden dolayı büyü ve sihir gücüne de sahiptir. Sürpriz ışık taşıyan tanrıça özelliği ile, Byzantion kentine yardımı dokunmuştur. Atribüleri arasında en başta meşale gelir. Elinde meşale taşıyan Hekate tiplmesi *Phosphoros* (Işık saçan) olarak nitelenen Hekate, Byzantion'un (İstanbul) Makedonyalılar tarafından istila edilmesine engel olmuştur⁸. İ.Ö.340-339 yıllarında Makedonyalı Kral-Komutan II. Philip Byzantion'u kuşatır. Makedonya askerleri gizlice kente girmek için, giriş yolu kazar. Ama *Hekate Phosphoros* kimliği ile görünür ve meşaleleri ile Byzantionlu'lara ışık taşır, gizli yolları aydınlatır. Sonunda kent kuşatmadan kurtulur. Bu nedenle *Byzantion Bosporeiaları* (gençlik şenlikleri) denilen Tanrıça Hekate onuruna meşale yarışları yapılır ve kent kurtuluşu kutlanır. Byzantion Nekropolünde bulunmuş Hellenistik Devir Stellerinden birinde⁹ *Hekatedoros* isimli genç atletin bir meşale yarışında derece kazanmış olduğu anlaşılmaktadır (Res. 2). İ. Ö. 2. yüzyıla tarihlenen stel üzerinde, insan figürü bulunmaz. Fakat kişinin kişisel özelliğini simgeleyen desenler işlenmiştir. Kişinin atribüsü olan alem, en üstündeki yeni ay, ya da hilal deseni, Phrygia Bölgesinde tapım gören ay tanrı Men'le ilişkisini de göstermektedir. Eğitilmiş ve sporcu kişiliğini vurgulayan evrak çantası, strigilis, dünya küresi ile asasından başka meşale ve kazandığı kerykeion ve palmye dalı genç atletin Bosporeia bayramı kazanmış olduğunu göstermektedir. Kerykeion görüldüğü üzere tanrıçanın Tanrı Hermes ile olan bağlantısını, yarışmalarda olduğu gibi mücadelelerdeki yardımını belirtmektedir. Hesiodos'un şu dizeleri İ. Ö. 2. yüzyılda yarışa katılan Byzantion'lu genç atletin birincilik dualarının gerçeğe dönüşmesini yansıtmaktadır;

İnsanlar arasındaki yarışmalarda..... (439)

Tanrısal gücüyle işe karışır

Zaferi kazanan alır güzel ödülü

Ve şeref kazandırır yakınlarına..... (442)

Phrygia bölgesinin çok bilinen üçlü Hekate figürlerinden başka, özgün mezar stellerinden biri de kapı biçimli mezar taş blokları ve stelleridir. Bilinen

7 Kraus, a.g.e. , s.64 ve 74 vd. ; LIMC VI/1 1992, s.1018 vd. (Z.Goceva).

8 Z. Taşlıkılıoğlu, *Trakya'da Epigrafi Araştırmaları* (1971) s.61; P. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserler* (1997) s.129 (Latince baskıdan Çev.E. Özbayoğlu, P. Gyllii, *De Topographia Constantinopoleos, et de Illius Antiquitatibus* (MDLXI)-;

9 N. Firatlı. *Les Steles funéraires de Byzance Greco-Romaine* (1964) s.113, Lev. XLVI Nr. 188.

şekli ile dört gözlü, ya tek ya da çifte kapı tipindeki mezar bloklarında, ölenin kişisel eşyalarına ait olan ayna, koku şişeleri, sepet, iç-kirman, sandalet ve kaplardan (phiale, oinochoe gibi) başka, genellikle kilit aksamı ve anahtar deseni de işlenmiştir. Phrygia Bölgesinin eski kentlerinden Dorylaion'da (Eskişehir) bulunmuş bir mezar taşında (Res. 3) yine Tanrıça Hekate'nin önemli başka bir atribüsü sayılan anahtar deseni ile karşılaşılmaktadır¹⁰. Zira kilit yuvası ya da aksamı ile anahtar Hekate'nin ilginç sembollerindedir. Ayrıca tanrıça yeraltının yani Hades'in kapısını korur, açmak ve kapamak O'nun elindedir. Phrygia Bölgesi Roma Devri kent nekropollerinde bulunmuş kapı biçimli mezar taşlarının çoğunda bu simgesel desenler işlenmiştir¹¹. Böylece, kapı biçimli bu mezar taşında Tanrıça Hekate figürü işlenmemiş olsa da, anahtar ve kilit tanrıçanın simgesi olarak ölenlerin, yeraltı dünyasındaki yeni evlerinin kapısını simgelemektedir.

II – MONOPROSOPOZ TİPLEMESİ; LAGİNA KABARTMALARI VE SİKKELER

Hekate Tanrıça'nın ilk betimlerinin "*Monoprosopoz*" yani tek figürlü kabartmalar olduğu ve hatta en eski örneğinin heykeltraş Myron tarafından Aigina için ahşaptan yapılmış (Ksanon) olduğunu Pausanias (II 30, 2) bildirir¹². Bu ikonografik tiplerede Hekate uzun khiton giysili olarak ayaktadır; sağ elde phiale, sol elde ise meşale bulunur ve bu ilk örneklerle erken devirlere ait vazo resimlerinde rastlanır¹³. Ama tanrıçanın her tiplemesi en yoğun olarak Karia ve Phrygia bölgelerinde önem kazanmıştır. Özellikle, Byzantionlu Stephanus'dan da öğrenildiğine göre, Karia Bölgesindeki Stratonikeia¹⁴ kentine bağlı Lagina kutsal alanı¹⁵, Hekate'nin resmen kültürünün yaşatıldığı bir tapınağı kapsar. Burası daha 19. yüzyılın başlarında gezginlerin dikkatini çekmiştir¹⁶. Depremler sonucu bir harabe görünümünde olan Hekate Tapınağına ilişkin ilk planlar ve çalışmalar¹⁷ yine 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir¹⁸. Son yıllarda Lagina Tapınak kazıları tekrar başlatılmıştır¹⁹. Tapınağın tanrıçayı simgeleyen figürlü mitolojik

10 Ş. Karagöz, *Anadolu'dan Mezar Stelleri-Anatolian Steles*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları (1984) s. 10, Res. 27.

11 M.Waelkens, *Die Kleinasiatische Türsteine* (1986); bu monografik araştırmada yöreye özgün kapı şeklindeki taş blokları ve mezar stellerine ilişkin tüm örnekler derlenmiştir. Genellikle kapı biçimli mezar stelleri üzerinde kilit ve anahtar deseni bulunur.

12 RE VII, 2782.

13 LIMC VI / 1-2, Nr.19-22, 28,30, 32, 43, 45-48, 51, 60, Lev.655-658.

14 M. Çetin Şahin, *The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria* (1976) s.32 vdd.

15 Şahin, a.g.e. s.44 vdd.

16 C.T. Newton, *Travels and Discoveries in the Levant* (1865) s.50 vd. ,

17 O. Benndorf, *Arch. Epigr. Mitt.a.Österreich-Ungarn VI*,1882,s.164 vd.;

18 G. Mendel, *Musées Impériaux Ottoman des Sculpturs Grecues, Romaines et Byzantines I* (1912) s.128-542.

19 A.Tırpan, "Lagina Kazısı 1993-1998" *KST. XVII-XX* (1996-1998)

kabartmaları halen İstanbul Arkeoloji Müzelerindedir²⁰. Tapınak frizlerindeki kabartmaların çeşitli sahneleri Hekate ile birlikte diğer tanrıları da betimleyen mitolojik konularla donatılmıştır.

Güneydeki frizlerin birinde²¹ Hekate tahtta oturur; Hesiodos'un dizelerinde görüldüğü gibi, Zeus yanındadır. Kabartmada görülen üç çocuk figürü, Karia Olympos'undaki tanrısal aileyi simgelemektedir;.....

Zeus herkeslerden üstün tuttu O'nu (411)

Pahalı armağanlar verdi O'na (412)

.....

Anasının tek kızı olduğu halde (452)

Ölümsüzler arasında yeri büyüktür Hekate'nin

Zeus gençliğin besleyicisi yapmıştır O'nu (454)

Lagina'nın doğu frizlerinin birinde²² Zeus'un doğuşunu coşkulu biçimde kutlayan kuretler ve Rhea ile Kronos görülmektedir. Rhea yatakta doğuran kadın pozundadır. G. Mendel'e göre bu sahne, tapınak sahibesinin doğuşunu simgelemektedir. Doğru frizlerinin bir diğerinde ise Tanrıçanın yine Karia'daki ikinci doğuşu, lokalize edilmiş biçimde işlenmiştir. Sahnede²³ dağ-kaynak-orman-nehir nympheleri ve tanrıları sevinçlerini paylaşırlar. Bu sahnelerin ikonografik benzerlerinin Tegea'daki Athena tapınağı sunağında ve Megalepolis'teki masa kabartmalarında da işlendiğini Pausanias (VIII 47,3-VIII 31,4) bildirir. Yine Hesiodos'un dizelerinde de bu doğuştan bahsedilmektedir;

Ünlü Gaia ile Uranus'un bütün çocukları..... (421)

Kendi paylarından pay vermişlerdir ona.

Kronosoğlu ona karşı zor kullanmadı hiç,

İlk titan tanrılar arasındaki yerini

Elinden almadı Zeus hiçbir zaman,

İlk tanrılık payı Hekate'nin

Olduğu gibi kaldı elinde..... (427)

20 Türk Müzecilik Tarihinde önemli yeri bulunan Osman Hamdi Bey 1891 yılında Lagina'da çalışmalara başlayarak, kabartmaların İmparatorluk Müzesine (Müze-i Hümayun) özellikle getirilmesine uğraş vermiştir. Zira, 1882-1884 yılları arasında Trysa Anıtını Viyana'ya götüren Benndorf'un Lagina kazı iznini de aldığı ve Lykia kıyılarından yola çıkan geminin İzmir'e yanaşarak Hekate Tapınağı Frizlerini de yükleyeceğini öğrenmiştir. Bu nedenle, Osman Hamdi 1884 yıllarında acilen İstanbul'dan İzmir'e gelerek sahilde Trysa Anıtını taşıyan gemiyi bekler. Ancak, Benndorf bunu öğrenmiştir ve gemi İzmir'e yanaşmaz. Böylece Osman Hamdi Bey Lagina tapınak çalışmalarını yoğunlaştırarak, eserlerin İstanbul'a getirilmesini gerçekleştirir.

21 Mendel Kat. Nr.201 ; A. Schober, *Der Fries des Hekateions und Lagina* (1933) s.77 vd. Lev.201.

22 Mendel Kat.Nr.210; Schober, a.g.e. s.70, Lev. 210.

23 Mendel Kat Nr.211, 212 ; Schober, a.g.e., Lev. 212.

Kuzey frize ait bir kabartmada, Hekate'yi Anadolu için önemli pozisyon-
da görmekteyiz. Ortada bir savaşçı ile amazon tokalaşmaktadır²⁴. Savaşçı Ana-
dolulu değildir ve Korint miğferi taşımaktadır. Küçük Asya'lı amazonun yanın-
da Tanrıça Hekate, başında yüksek polos ve sağ elinde phialesi ile durmaktadır.
Bu sahnede *personifikasyon* ile karşılaşmaktadır. Amazon Karia Kenti Strato-
nikeia'yı simgeler; savaşçı ise Romalıdır. Küçük Asya ile Roma arasındaki hu-
kuksal bir antlaşmayı simgelemek üzere Hekate, Anadolu'nun yerlisi Amazonun
yanındadır ve O'na destek vermektedir. Anadolu'nun Küçük Asya Eyaleti oldu-
ğu Roma Devrinde Stratonikeia'nın vatandaşlık haklarının tanınması ile ilgili bir
konu simgelenmiştir. Büyük olasılıkla, Stratonikeia'da bulunmuş bir yazıt da bu
konuya ilişkin bilgiler verilmiştir²⁵. Hesiodos'taki dizelerde de dile getirilen ila-
hi yardım bu kabartmada betimlenmiş olmalıdır;

Kim hoşuna giderse Hekate'nin (431)

Yardım görür ondan, destek bulur onda

Meydanlarda, kalabalıklar içinde

Kimi isterse onu parlatır Hekate..... (434)

Ayakta uzun giysili tek figürlü Hekate tiplmesi Lampsakos ve Strato-
nikeia sikkelerinde İ.Ö. 1.yüzyıldan itibaren İmparator Caracalla (İ.S. 211-217)
zamanına kadar kullanılmıştır²⁶. Stratonikeia Sikkelerinin (Res. 4-5) ön yüzün-
de İmparator Septimus Severus ile karısı Julia Domna, arka yüzde ise ayakta sa-
ğına dönük Hekate sağ elinde phiale, sol elinde meşale taşır pozdadır. Yerde
dörtgen mermer sunak bulunur ve Hekate'nin belirgin atribülerinden biri olan
yılan işlenmiştir.

Lagina Tapınağının batı frizlerine ait bir kabartmada da, giganthomakhi
konusu betimlenmiştir. Tanrılar ve gigantlar arasındaki mücadele Pergamon Ze-
us altar kabartmalarını anımsatmaktadır. Gigantlar ile mücadele eden Hera, Ze-
us, Poseidon, Artemis ve Apollon gibi tanrılar arasında Hekate de gösterilmek-
tedir²⁷. Tanrılar tanrısı Zeus'un, Hekate'yi diğerlerinden ayırmaması ve verdiği
değer özellikle Hesiodos'ta da açıkça görülmektedir;

Tek kız evlat olduğu halde bu tanrıça (428)

Yerde, denizde ve gökte paysız kalmadı,

Tersine bol pay aldı Zeus'un tutmasıyla O'nu.....(430)

24 Mendel Kat.Nr.223 ; Schober, a.g.e. , Lev. 223.

25 M.Çetin Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia* (1982) Nr. 507.

26 Krause a.g.e., s.31 vdd.; *SNG Sammlung.v.Aulock* (1962) Lev.84 Nr.2671-2675.

27 Mendel Kat.Nr.225 A,226-230; Schober, a.g.e., s.76 vd., Lev.227-230.

Tapınak kabartmalarından anlaşılacağı üzere, Küçük Asya'da özgün bir kült yeri olan Tanrıça'nın, Anadolu dışında da (örneğin Hellas'da Parthenon'un doğu alınışında da) işlenmesi O'nun önemini göstermektedir²⁸. Ayrıca, Lagina ve Stratonikeia'da bulunan Grekçe yazıtlar tanrıçanın kültürel önemini ve resmen onaylanmasını açıkça vurgular²⁹. Lagina Hekate Tapınağı'nın duvarlarında, burada resmi olarak bulunmuş rahibe ve rahiplerin görev zamanlarına ait kendi el yazıları, kazıma yazıtlar halinde bulunmaktadır³⁰. Bu yazıtlardan İ.Ö. 38/37 yıllarına ait olanlar oldukça haraptır; İ.S. 2. yüzyıldan itibaren olanlar ise daha okunabilir durumdadır. Yazıtlardan anlaşıldığına göre, buradaki rahibeler genç kızlardan seçilirdi, bunlar yılın belirli zamanlarında tanrıça onuruna düzenlenen festivallere katılırlar, törenlerde ellerinde Hekate'nin atribüsü olan anahtar taşırlardı. Ayrıca hadım rahiplerinde görevliler arasında bulunması ve bu geleneğin batı dünyasına yabancı olması ilginç bir noktadır³¹.

III- ÜÇLÜ TİPLEMELER

Erken Devirlerde tek, geç dönemlerde ise üçlü gövde³² şeklinde olan Tanrıça Hekate betimli eserler, genel olarak heykeller ya da kabartmalardır. Küçük Asya'nın Roma Devrinde, Batı Anadolu'daki eski kentlerde özellikle Karia ve Phrygia Bölgelerinde³³ çok sayıda ele geçmektedir. Tiplemenin sanat eserlerine yansıyan eserlerinde a) tek gövdeli, üç kafalı ve altı kollu -b) üç gövdeli, üç kafalı, altı kollu olmak üzere iki esas form görülür;

a) İlk gruba giren Hekate betimlemesine en iyi örnek, Pergamon (Bergama) Zeus tapınak sunağındaki bir kabartmadır³⁴. Bugün Berlin'de bulunan Pergamon Sunağı Hellenistik Devrin en önemli yapıtlarından biridir. II. Eumenes (İ.Ö. 197-159) zamanında Galatlara karşı kazanılan zaferin sonucu olarak yapılan anıtın kabartmalarında, tanrılar ve gigantlar arasındaki mücadele sahneleri betimlenmiştir. Tanrılar tanrısı Zeus ile kızı Athena'ya adanmış sunak-tapınak binasının kuzey frizindeki kabartmaların bir sahnesinde Hekate tek gövdeli ama üç kafa ve altı kollu olarak gösterilmiştir. Devrinin gölge-ışık oyunları ile kabartmaların barok stilde işlendiği sahnede Hekate, düşmana uzun meşale, kılıç, mızrak ve kalkan gibi çeşitli silahları kullanmaktadır. Yanındaki diğer tanrılar ise

28 LIMC VI/ 1-2, Lev . 654 Nr. 17.

29 M.Çetin Şahin, *Die Inschriften von Stratonikeia* (1982) Nr.507, 508, 511- 516.

30 Şahin, a.g.e. , Nr.601-741.

31 Krause, ay.es., s.48 ; Şahin, a.g.e., Nr. 544.

32 Krause ay.es.102 vdd., 153 vdd.

33 Krause ay.es.166 vd.; T. Drew-Bear ve diğerleri. *The Museum of Anatolian Civilisation Phrygian Votive Steles* (1992) No.519 ve 592.

34 M. Kunze-V. Kaestner, *Antiken Sammlung II-II. Der Altar von Pergamon* (1985) s.36 vdd.

Artemis-Apollon ile anneleri Leto, tanrıçanın mitolojik akrabalık ilişkilerini de yansıtmaktadır. Tanrıçanın savaşçı niteliği ve yardıma gereksinim duyulduğunda görünmesi, yine Hesiodos'un asırlar öncesinden gelen dizelerini çağırıştır-maktadır;

Ölüm kalım savaşlarında Hekate..... (435)

Dilediği savaşçıya yardım eder,

Dilediğine verir başarıyı, şanı,şerefi.

Kurultaylarda saygın kralların yanındadır..... (438)

Görüldüğü üzere saygın ve güç sahibi tanrıça, insanlara gerektiğinde güç ve şeref dağıtır. Döğüşlerde, kavgalarda ve savaşlarda zaferler verir. Anadolu'yu istila eden Galatlara karşı kazanılan zafer sonucu, Zeus ile Athena'ya adanarak yapılan anıtsal sunakta işlenen kabartmalarda Hekate'ye yer verilmesi, tanrıçanın savaşçı niteliğini de vurgulamaktadır. Bu tek gövdeli, üç kafalı ve altı kollu Hekate betimlemelerine daha çok ufak eserlerde, genellikle gemmalar, teseralar üzerinde sıkça rastlanır. Olasılıkla bunun nedeni sanatçının ufak bir alana tek gövdeli figürü daha kolay işlemesidir.

b) Bu tipler birbirleri ile sırt sırta yapışık ve bazen ortalarında bir sütun bulunan üç kadın bedeni biçimindedir; üçü de ayrı yönlere bakmaktadır. Kavşaklara, yol ağzlarına ya da yerleşim birimleri içindeki belirli kutsal alanlara³⁵ (Hekataion) bu üçlü heykeller konurdu. Çeşitli araştırmalara göre, üç figürlü eserlerin inanç dünyasındaki yorumları farklıdır. Hekate, ayın doğduğu hilali, sonraki dönemdeki yarım ay ve en sonuncusu olan dolunayı simgelediği gibi, daha sonraları gökyüzü-toprak-deniz ya da gökyüzü-yeryüzü-yer altı olmak üzere evrenin egemenidir³⁶. Hesiodos'un dizelerinde bu özellikleri gayet akıcı ve açık bir şekilde verilmektedir;.....

Payı vardır onun karalarda, derinsiz denizlerde ..(413)

Yıldızlı göklerde bile payı vardır..... (414)

Üç gövdeli, üç kafalı ve üç kollu Hekate figürleri de kendi içinde iki şekildedir. Ya birbirleri ile yanyana bitişik, cepheden ya da birbirleri ile sırt sırta bitişik tüm çevresinden bakılacak biçimdedir. Bu ikonografik Hekate heykelinin en eski ilk örneğini Klasik Devrin önemli heykeltıraşlarından Alkamenes'in [(İ.Ö. 431- 404) Hekate Epipyridia tiplemesi] yaptığını Pausanias bildirir³⁷.

35 Krause, a.g.e., s.169 vdd.

36 Roscher ML I, s. 1890.

37 Pausanias I, 22, 8 ; Y.Boysal, *Grek Klasik Devir Heykeltıraşlığı* (1967) s. 55 ; W. Fuchs, " Zur Hekate des Alkamenes " *Boreas I*, 1978, s. 32 vdd., Lev. 5-8 ;E.Tül Tulunay, *Pelops'un Gizemi* (1997) s. 200.

Bu tiplerde Hekate, Artemis ile özdeş biçimde olup ve yapımı Peloponnes Savaşları sırasına rastlamaktadır.

Bu çalışmada, üçlü mermer Hekate heykellerinde görüldüğü üzere³⁸, uzun giysili figürler ayakta dururlar; sırtları birbirlerine dönük ve bitişik şekildedir. Bir ellerinde uzun meşale taşırlar. İstanbul Arkeoloji Müzeleri koleksiyonlarındaki bir örnekte, (Res. 6) üçlünün kolları ayrı taşdan yapılmış olmalıdır. Zira, birleşik üçlü gövdenin yanlarında kenet delikleri bulunmaktadır. Aynı Müzenin Taş Eserler Koleksiyonlarında bulunan diğer üçlü Hekate buluntuları da (Res. 7) aynı tiptedir. Buluntu yerleri kesin bilinmese de, tüm eserlerin Phrygia Bölgesinden olduğu kuşkusuzdur. İkonografik özellikleri bunu açıkça göstermektedir. Ayrıca, Phrygia Bölgesi içinde yer alan Kütahya³⁹, Afyon⁴⁰, Manisa⁴¹ gibi kentlerin arkeoloji müzelerinin eserleri arasında üçlü Hekate heykelleri çok sayıda bulunmaktadır.

Halen, Avusturya'nın Viyana Kentinde polis tarafından müsadere edilmiş 46 cm. boyunda ve buluntu yeri Anadolu işçiliği gösteren bronz bir Hekate heykeli (Res. 8) bulunmaktadır⁴². Birbirlerine sırtlarından yapışık üçlü kadın figürleri biçimindedir ve Frigya Bölgesine özgü mermer Hekate heykelleri ile aynı ikonografiyi vermektedir. Büyük olasılıkla bu eser bir Hekation'da (tanrıça adına düzenlenmiş kutsal alan) durmakta idi. Üçlü figür alt ve üst kısmı silmeli silindir bir kaide üzerindedir. Kaide üzerinde 3 satır Grekçe yazıt bulunur. Yazıt İ.S. 97 yılına aittir ve *Gaios Julius Longos* isimli bir rahibin hediye olarak aldı-

38 İstanbul 1993, s.144, B.63-65. [*Çağlarboyu Anadolu'da Kadın, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Sergi Kataloğu*, İstanbul 1993 ; bu sergi çalışmasında ilk kez, Anadolu Kadınının 9000 Yıllık Tarihi öyküsünde ikinci bölüm olan Yunan-Roma-Bizans Devirleri Ş. Karagöz tarafından hazırlanmış ve 'Din ve İnanç Dünyasında Kadın' bölümündeki bu yayınsız Hekate Figürleri, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Taş Eserler Koleksiyonlarından olup, ilk kez arkeoloji dünyasına sunulmuştur] ; A. Tırpan , "Hekate", *Arkeoloji ve Sanat* Yayınları yıl 20, sy. 87, Kasım-Aralık 1998, s. 13-14.

39 Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Kütahya buluntusu Hellenistik Devire ait büyük üçlü Hekate heykeli (DAI Foto Arşivi no 36945/46-env. 6175)-bulunmaktadır. Ayrıca, Kütahya Arkeoloji Müzesinde yörede bulunarak getirilmiş çok sayıda aynı stilde Hekate Heykelleri bulunmaktadır ve bunlar Müzenin çalışma programı içinde yayına hazırlanmaktadır. Bu Bilgileri veren Müze Müdürü M. Türktüzün'e teşekkür ederim.

40 Afyon Arkeoloji Müzesi (1998) s.37, 42 ; (Bu kataloğu bugün aramızda olmayan müzenin ilk Kurucusu ve Müdürü S.Hilmi Gönçer ile arkeolog F. Saadet Özgündüz'ün anısına gerçekleştiren Afyon Müzesi elemanlarını kutlarım).

41 M. U. Anabolu "*Manisa Müzesindeki Üçlü*" *R.O. Arık Armağanı*, 1986, s. 48-50.

42 Bu bilgileri zamanın Kültür Müşaviri Meral Çerçi 'den edindim. Kendisine teşekkür etmek zevkli bir görevdir. Olayın ayrıntıları şöyledir; 22 Nisan 1997 yılında Dorotheum 'daki müzayede 800.000 Şiline satılmak üzere müzayede kataloğunda -*Dorotheum Ausgrabungen Auktion am 22. April 1997 Wien, Nr. 122* - kayıtlı eserin ihbarı üzerine, Sn. Çerçi, gereken başvuruları yapmıştır. Viyana Polisi ile Dorotheum yetkilileri devreye girmiştir. Eser, Bingöllü Mustafa Türküncü isimli eroin kaçakçılığından Almanya'da hapse yatmış bir şahıs tarafından Avusturya'ya getirilmiştir ve Dorotheum'da (Müzayede Kurumu) satılmak üzere sunulmuştur. Halen olay, yargı aşamasında bulunmaktadır.

ğını açıklamaktadır. Bilimsel incelemeler eserin Adana, Sirkeli Höyük'ten çıkarıldığını ve eserin Misis eski kentine ait olduğunu göstermektedir. Roma İmparatorluğunun bir eyaleti olan, Küçük Asya'nın bu dönemde zengin maden eserler üreten atölyeleri bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Viyana'da müsadere edilen bronz Hekate heykelciğinin Anadolu kökenli olduğu şüphesizdir.

Kütahya ili sınırlarındaki Altıntaş'da (Soa) bulunmuş mezar stelindeki⁴³ (Res. 9) kabartma figürler ile yazıt Hekate Tanrıça'nın Phrygia bölgesi halkı arasındaki inanç dünyasını açıklamaktadır. Üçgen alınlıklı, palmet akroterli stel yüzeyinde üstte ortada üçlü Hekate, solunda çıplak bir genç (Herakles?) sağında Phryg başlıklı Tanrı Men, hepsinin üstlerinde Helios büstü işlenmiştir. Alttta ise erkek ve kadın büstleri portre halindedir. Büstlerin altındaki yazıtta, torunu ile aynı ismi taşıyan Phrygialı erkek ile eşinin Tanrıça Hekate'ye olan inançları⁴⁴ belirtilmektedir; "Kurtarıcı Hekate Appsion'u ve eşi Gaeios'u yer altına -ölüler ülkesine- aldı. Torunları Apellas ve Gaeios onların anısına yaptırdı. Taş ustası Teimeas Mourmateanos" anlamındaki Grekçe satırlardaki Soteira yani 'Kurtarıcı' sözcüğü Hekate'nin ölüler dünyasındaki görevlerini de yansıtmaktadır. Yine Hesiodos bizi desteklemektedir;

Bugün yeryüzünde kurban kesen her ölümlü (416)

Hekate'nin adını anar yakarışlarında

Kimin dileğini iyi karşılırsa O tanrıça

Onun elde etmeyeceği şey yoktur,

O'na bütün mutlulukları vermek elindedir..... (420)

Altıntaş stelindeki üçlü Hekate kabartmasının benzer örneği, plastik biçimdeki Hekate heykelciğinde görülmektedir (Res. 10). Kabartma ile üç boyutlu heykel arasındaki ikonografik özellik, her iki eserdeki Hekaterelerin karşıdan görülmek üzere yapıldıklarını göstermektedir. Bölgede bulunmuş aynı ikonografik özellikteki mezar stelleri, yöredeki taşçı ustalarının Roma Devrindeki stili- ni⁴⁵ yansıtmaktadır.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Koleksiyonlarında bulunan diğer bir kabartmada (Res. 11) sağda cepheden üç figürlü Hekate ile Hades'in kapısında duran cehennem köpeği Kerberos işlenmiştir. Solda ise kısa tunikalı ufak erkek çocuk

43 E. Pfuhl-H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs II (1979) No.2089; Karagöz, a.g.e.,s.10, Nr. 25 [Bu eser 1983 yılında Avrupa Konseyi 'nin 18. sanat sergisi olan Anadolu Uygarlıkları çerçevesinde ve yazar tarafından düzenlenen 'Çağlarboyu Anadolu'da Mezar Stelleri' sergisinde de yer almıştır]; İstanbul 1993,B.105.

44 Yazıtın Türkçe çevirisini gerçekleştiren Kl. Filolog S.Ö. Polat'a (Marmara Üni.) teşekkür ederim.

45 Pfuhl-Möbius, a.g.e., No.2090 (Münlh- Glypthothek) -2091 (Uşak Müzesi).

Hermes tanrı olmalıdır ki, bir diğer özelliği de çobanlık olan Hermes'in yanında yerde dana figürünün protomu görülmektedir. Bir adak steli niteliği taşıyan eserde, adeta Hesiodos'un şu dizeleri ile karşılaşılmaktadır;

Bereketli av sağlar onlara soylu tanrıça, (446)

Ya da tam başaracakları sırada

Avlarını alır ellerinden canı isterse.

Hermes'le sürüleri üretir,ağıllarda

Öküzleri, keçileri, ak yünlü koyunları

Azaltır ya da çoğaltır gönlünce..... (451)

Üçlü Hekate betimleri Anadolu'da Roma İmparatorluğunun geç dönemlerine kadar sevilerek kullanılmıştır. Sadece mermer, maden gibi eserlerde değil İmparatorluk Dönemi Sikkelerinde de üç bedenli, altı kollu ve atribüleri ile Hekate figürleri işlenmiştir. Hatta bu ilgi, tanrıçanın belirgin şekilde yoğun olduğu Karia ve Phrygia Bölgeleri dışında da yaşamaktadır. Buna örnek olarak Ankyra (Ankara)⁴⁶ ve Aspendos Sikkeleri verilmektedir (Res. 12 a-b). Ankyra Sikkесinin ön yüzünde İmparator Valerianus (253-260), arka yüzünde ise ortada ayakta üçlü Hekate figürü, ellerinde meşaleleri, solda ise labrysli amazon işlenmiştir. Aspendos⁴⁷ sikkelerinin birinin ön yüzünde İmparator Elagabalus'un karısı Julia Soemias (218-222) diğerinin ön yüzünde de İmparator Severus Aleksander'in karısı Julia Mamaea (222-235)'nin portreleri bulunur. Her iki sikkenin de arka yüzlerinde üçlü Hekate figürü meşaleleri ile atribüleri yılanlarla birlikte betimlenmiştir. Üçlü Hekate figürlerini sikkelerinde kullanan diğer bazı Küçük Asya kentleri Antiocheia ad Meander, Mastaura, Aizonai, Apameia, Kibyra, Lysias, Laodikeia, Peltae, Themisonion, Perge, Kyzikos, Elea, Maeonia, Philadelphia, Sebastopolis, Side ve Lyrbe inanç ve sanatın, günlük yaşamın önemli bir parçası olduğunu göstermektedirler⁴⁸.

IV - HEKATE İLE DİĞER TANRILAR – SYNKRETİZM VE ASİMİLASYON

Hekate'ye olan kültüsel saygının en yoğun olduğu Phrygia ve Karia Bölge kentlerinin dışında Küçük Asya'nın birçok yerinde doğrudan ya da başka bir tanrının asimile olmuş biçimi ile tanrıçaya rastlanır. Örneğin; Aspendos, Byzantion, Didyma, Ephesos, Erythrai, Klaros, Knidos, Kolophon, Kyzikos, Lampsakos, Magnesia, Miletos, Nysa, Panormos, Pergamon, Perge, Smyrna, Thyateira ve

46 SNG 1967, Nr. 6194, Lev. 213

47 SNG 1965, Nr. 4590, Lev. 149.

48 LIMC VI /1-2, s. 1002 vd.; O.von Vacano, *Typen katalog der Antiken Münzen Kleinasien* (1986)

Trysa gibi eski kenlerde Hekate ile ilgili buluntulara rastlanmıştır⁴⁹. O'nun özelliklerini ve atribülerini taşıdığı en başta Artemis-Selene-Apollon, Aphrodite⁵⁰, Demeter-Persephone⁵¹-Hades, Gaia-Kybele-Attis, Zeus-Herakles, Hermes, Dionysos-Pan-Priapos, Erinys'ler-Nemesis-Kharit'ler gibi tanrılarla ilişkileri bulunur. Hekate'nin en çok saygı ve tapkı gördüğü Karia ve Phrygia dışındaki, Lydia, Lykia, İonia, Mysia ve Pamphylia bölgelerinde Anadolu Uygarlıklarına özgü yerel kültü bulunduğunu arkeolojik buluntular açıklamaktadır. Homeros'da Hekate'ye dair bahis bulunmadığı halde, *Hekatos* veya *Hekatabolos* kelimelerine rastlanmaktadır ki, bunlar Tanrı Apollonun *hedefi vuran* anlamındaki lakaplarıdır ve bu Hekate'nin, Apollon ile birlikte asimile olmuş bir durumudur. Hekate'nin olaylara ve yere göre ilişkili olduğu ve özelliklerini taşıdığı diğer bir deyişle synkretizm olayının görüldüğü tanrılardan biri de Kybeledir. Buna en güzel örneklerden biri Afyon ilinin Emirdağ ilçesinde bulunmuştur. Yüksek arkalıklı bir tahtta oturan uzun ve bol büzgülü giysili tanrıça ilk bakışta Ana Tanrıça Kybele'yi andırır⁵². Ama oturduğu tahtın her iki yanındaki mobilya kısmında yılan desenleri bulunmaktadır ki, bu Hekate'nin önemli atribülerinden biridir. Tahtta oturan Hekate tiplemesinin erken örneği Atina'da pişmiş topraktan yapılmış bir örnektir⁵³. Lykia Bölgesindeki Antalya ili Finike ilçesi yakınındaki Arykanda (Arifiye) eski kentinde bulunmuş (Res. 13) Artemis figürlü sunak kabartmalarında⁵⁴, Hekate'nin Artemis Tanrıça'yla ortak özelliklerinden bir özellik ile karşılaşılmaktadır. Yazıtında, tanrıçanın yöresel kültü olan *Artemidi Tarsenike* okunmaktadır. Ancak, ayakta çifte kadın bedeni biçiminde işlenmiş figürün her iki elinde Hekate tarzında meşaleler bulunmaktadır.

Hekate'nin, en erken devirlerden itibaren doğadaki tüm yaratıkların egemeni olduğunu gösteren *Potnia Teron* tiplemesi, Atina National Museumda bulunmaktadır. Burada bir amphora üzerindeki resimde tanrıça, her kolunda iki aslan arasındadır ve çevresinde iki kuş ile kaplanlar bulunmaktadır⁵⁵. Bu tiplemeye benzer bir örnek stel Phrygia-Bithynia sınırındaki Bilecik'in Vezirhan ilçesinde bulunmuştur⁵⁶. Geç Hitit formunu andıran stelin en üst alınlık kısmında ba-

49 Krause, a.g.e. ,s.24 vdd.

50 E.Tül Tulunay, "Anadolu'da Artemis ile Aphrodite arasındaki Benzerlikler" *10.Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1986, s.415 vdd.

51 W. Luppe, "Hekate als Amme der Persephone" *ZPE 58/1985*, s. 34 vdd.

52 İstanbul 1993, B.46.

53 Roscher ML I,s.1900

54 İstanbul 1993, B.47-B.48 ; S. Şahin, *Die Inschriften von Arykanda 48*, 1994, Nr. 86 a.b., Lev. 15

55 Krause, a.g.e., s.24,

56 İstanbul 1983, B.146 ; G. Neumann, "Die zwei Inschriften auf der Stele von Vezirhan" *Frigi e Frigio Atti del I. Simposio Internazionale Roma 16.17 ottobre 1995 (1997)* s.13 vdd.; (Bu yayın eserin sadece yazıtı hakkındadır Arkeolojik bölümü henüz yayınlanmamıştır).

şında tepelik/ palmet süslemeli tanrıça büstü, omuzlarında kuşlar ve her iki yanda kaplan figürleri ile gösterilmiştir. Hesiodos'un göklerin, yerin ve denizin egemeni olarak Hekate'ye verdiği kimlik vurgulanmaktadır.

Hekate, Neolitik Çağlardan beri oluşan, Anadolu'nun geniş kültürel topoğrafyası içinde, çeşitli yörelerde, değişik yerel kültü olan ana tanrıçanın, zaman ve mekan içinde değişen görüntüsüdür. Kayseri/Kültepe'de bulunmuş bedeni disk biçimli, iki ya da üç başlı idollerin⁵⁷ bir tesadüf olmadığı, bu figürinlerin Hesiodos'un dizelerinden tanıdığımız herşeye egemen Hekate'nin, İlk Tunç Çağında İ.Ö. 3. binlere kadar inen Anadolu'daki tarihini açıklamaktadır.

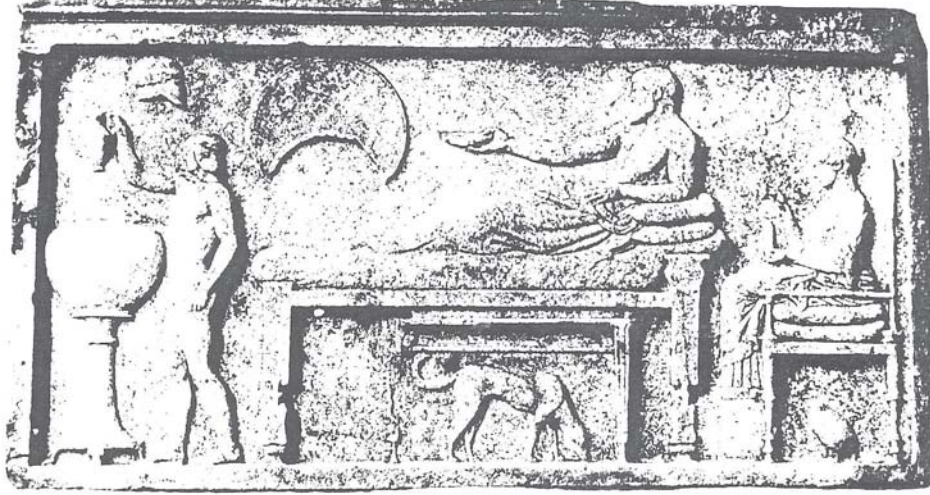
Görüldüğü üzere bu çalışma, bir sempozyum bildirisi olarak hazırlanmış ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Taş Eserler Koleksiyonu ile bazı yayınlardan derlenmiş Hekate betimleri ile hazırlanmıştır⁵⁸. Elbette, Hekate için, söylenecek çeşitli noktalar ve yeni yorumlar olabilir. Bu ancak sürdürülen kazıların ve müze depolarındaki konuya ilişkin eserlerin arkeoloji literatürüne kazandırılması ile olanak dahilindedir. Böylece, gizemli tanrıçanın Anadolu Uygarlık tarihindeki mitolojik kökleri daha zengin ve farklı anlamlar kazanabilir.

K I S A L T M A L A R

- İstanbul 1983 Anadolu Medeniyetleri, Avrupa Konseyi 18. Avrupa Sanat sergisi, İstanbul 22 Mayıs -30 Ekim 1984 T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı
- İstanbul 1993 Çağlarboyu Anadolu'da Kadın Anadolu Kadınının 9000 Yılı, Cumhuriyetin 70.Yıl kutlama Sergisi İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (1993)
- KST Kazı Sonuçları Toplantısı
- LIMC Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae
- Mendel Kat. G. Mendel, Musées Imperaux Ottoman Catalogue des Sculpturs Grecques Romaines et Byzantines I-III ,1910-1914
- Roscher ML Ausfürlichen Lexikon der griechischen und römischen Mythologie
- SNG Sylloge Nummoreum Graecorium.
- ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

⁵⁷ İstanbul 1993, B.107-110

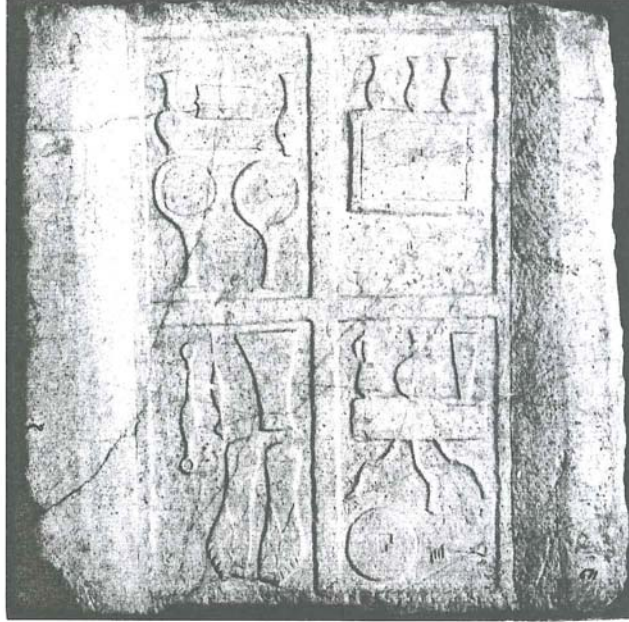
⁵⁸ Bu araştırma, 13-15 Kasım 2001 tarihleri arasında, MSÜ Sanat Tarihi Bölümü'nce gerçekleştirilen "Sanat ve İnanç" konulu sempozyumda sunulan bildirinin genişletilmiş bir incelemesidir. Çalışmalarım sırasında, çeşitli şekilde yardımlarını gördüğüm meslekdaş-dostlarıma Nümizmat-Arkeolog T. Gökyıldırım, Arkeolog R. Asal , Fotoğrafçı-Arkeolog T. Birgili, Kütüphaneci H.Koç (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) ve N. Özgenler ve A. Akkaya'ya (DAI-. Alman Arkeoloji Enstitüsü) teşekkür ederim.

Resim 1: Mezar Steli, Thasos (Taşöz) İ.Ö. 470-460 (İst. Ark. Müzeleri)

Resim 2: Hekate Phosphoros onuruna yapılan yarışmada derece alan atlet Hekatodoros'un mezar steli, Beyazıt / İst., İ.Ö. 2. yy. (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 3: Kapı biçimli mezar taşında Hekate sembolü; kilit ile anahtar, Doryleion (Eskişehir) İS. 2. yy. (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 4-5: Hekate Monoprosopoz figürlü Stratonikeia Sikkeleri (SNG 1962, Lev. 84).

Resim 6: Üçlü Hekate heykelciğinin ön ve yan görüntüleri, Batı Anadolu, Roma Devri (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 7: Üçlü Hekate heykelciği, Phrygia Bölgesi, Roma Devri (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 8: Bronz Hekate üçlü tiplmesi, Adana Roma Devri (Halen Viyana'da müsaderelik)

Resim 9: Phryg mezar steli, Soa (Altıntaş) Roma Devri, (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 10: Cepheden üçlü Hekate heykelciği, Phrygia Bölgesi Roma Devri, (İst. Ark. Müzeleri).

Resim 11: Üçlü Hekale, çocuk Hermes figürlü kabartma Roma Devri, İst. Ark. Müzeleri.

Resim 12: Hekate betimli Ankyra (a) ve Aspendos (b) sikkeleri (SNG 1967, lev-213-SNG 1965, lev. 149).

Resim 13: Finike/Arykanda (Arifiye) Artemis-Hekate figürlü sunak, Roma Devri (İst. Ark. Müzeleri).